

Ε.Μ.Π. Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου»
Β' κατεύθυνση: Πολεοδομία/Χωροταξία

Εργασία στο μάθημα

**«Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη
από τον 20ό έως τον 21ο αιώνα»**

Διδάσκουσες: Ντίνα Βαΐου

Πέννυ Κουτρολίκου

Ειρήνη Μίχα

Μαρία Μαντουβάλου

με θέμα:

**Οι φουκοϊκές ετεροτοπίες ως εννοιολογικό εργαλείο προσέγγισης
της μη κανονικότητας στον χώρο**

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΟΛΔΑΤΟΥ

(Α.Μ. 41001365)

Οκτώβριος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I.	Ο χώρος στο έργο του Φουκό και η προσέγγιση των <i>Ετεροτοπιών</i>	3
II.	Έννοιες-κλειδιά στο έργο του Μισέλ Φουκό.....	4
III.	Διαβάζοντας τις «Ετεροτοπίες».....	8
α.	Μια μικρή βιβλιογραφική ιστορία.....	8
β.	Σκέψεις για την ιστορία της αντίληψης του χώρου: από τη μεσαιωνική «εντόπιση» στη σύγχρονη «χωροθεσία».....	9
γ.	Μεθοδολογικές διαφορίσεις: από τον «χώρο του έξω», στις γενικές «χωροθεσίες» και, από εκεί, στην ουτοπία και την ετεροτοπία.....	10
δ.	Η ετεροτοπία ως χωρικός δείκτης του «μη κανονικού».....	12
ε.	Ετεροτοπολογικές αρχές και ετεροτοπικά παραδείγματα.....	14
IV.	Μια επιστημολογική αποτίμηση της έννοιας της «ετεροτοπίας».....	18
V.	BIBLIOΓΡΑΦΙΑ.....	20

Οι φουκοϊκές ετεροτοπίες ως εννοιολογικό εργαλείο προσέγγισης της μη κανονικότητας στον χώρο

I. Ο χώρος στο έργο του Φουκό και η προσέγγιση των *Ετεροτοπιών*

Ιχνηλατώντας την έννοια του χώρου σε στοχαστές που δεν την προσέγγισαν οντολογικά (τι «είναι» ο χώρος), αλλά ιστορικά (πώς έχει αλλάξει η έννοια του χώρου στην εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής και στην ιστορία της σκέψης), ούτε ανέλυσαν τον πυρήνα της ξεκινώντας από τη μελέτη συνηθισμένων χώρων όπου οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν, αλλά ερεύνησαν αυτό που συμβαίνει στα όρια του κανονικού, σε «εξαιρετικές περιστάσεις» της ζωής των ανθρώπων ή σε πεδία που βρίσκονται εκτός των κοινωνικών κανονικοτήτων (για παράδειγμα στην επικράτεια της τρέλας ή στο πλαίσιο της συνθήκης της επιτήρησης), οδηγείται κανείς αναμφίβολα στη διερεύνηση της έννοιας του χώρου στο έργο του Μισέλ Φουκό.

Στην πράξη βέβαια (και σίγουρα για την εκπόνηση αυτής της εργασίας) το κίνητρο είναι συνήθως το αντίστροφο. Για να καταλάβει κανείς τον χώρο, και ακολουθώντας τα προγράμματα σπουδών των επιστημών του χώρου, θα μελετήσει συνήθως γεωγράφους, κοινωνιολόγους ή φιλοσόφους που προσέγγισαν με έναν συστηματικό τρόπο τον χώρο. Όταν όμως για κάποιο λόγο προσεγγίσει κανείς τη σκέψη του Φουκό, θα διαπιστώσει ότι μπορεί μεν να μη συναντήσει εκεί κάποια αναλυτική θεωρία του χώρου, θα ανακαλύψει όμως, διάσπαρτα αλλά συστηματικά, την παρουσία της έννοιας στις περισσότερες από τις μεγάλες μελέτες αυτού του σκεπτικιστή στοχαστή: για παράδειγμα, στη φουκοϊκή μελέτη της ιστορίας της τρέλας θα συναντήσει κανείς, ανάμεσα σε θεσμούς, νόμους και κείμενα, την έννοια του ψυχιατρικού ασύλου¹ ή, στη διερεύνηση της συνθήκης της επιτήρησης και της τιμωρίας, θα βρει την αρχιτεκτονική του Πανοπτικού² και τη γέννηση της φυλακής. Σε αυτές τις μελέτες, ο χώρος προσεγγίζεται ως μέρος μιας ευρύτερης οντότητας: ενός *μηχανισμού*, ο οποίος με τη σειρά του αποτελεί την έκφραση ενός *λόγου* (εννοιών που θα παρουσιαστούν, μαζί με άλλες βασικές φουκοϊκές έννοιες, στο επόμενο κεφάλαιο).

Παράλληλα με αυτή την πολλαπλή διερεύνηση του χώρου ως μέρους ενός συγκεκριμένου μηχανισμού, και εκτός από μια συνέντευξη του Φουκό στο πρώτο τεύχος του μαρξιστικού γεωγραφικού περιοδικού *Hérodote* το 1976 πάνω στο πεδίο της γεωγραφίας³, υπάρχει ένα ακόμα κείμενό του, μικρό σε έκταση αλλά αρκετά γενικευτικό και θεωρητικό, που προσεγγίζει με έναν εντελώς ιδιαίτερο τρόπο τον χώρο, όχι ως τμήμα κάποιας συνολικότερης οντότητας, αλλά ως αυτόνομο πεδίο μελέτης.

---

¹ Foucault, 1972, σ. 482 κ.ε.

² Foucault, 1975, σ. 201-206.

³ *Dits et écrits*, III, σ. 28-40 («Questions à Michel Foucault sur la géographie», *Hérodote*, τχ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1976, σ. 71-85).

Το κείμενο αυτό έχει τον τίτλο «Άλλοι χώροι» ή «Ετεροτοπίες» και αποτελεί τη γραπτή εκδοχή μιας διάλεξης που έδωσε ο Φουκό το 1967 και επέτρεψε να εκδοθεί μόλις την άνοιξη του 1984, λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του⁴. Το κείμενο επιχειρεί κάποιες πολύ ενδιαφέρουσες —αποσπασματικές, αλλά εμπνευσμένες— γενικεύσεις, που ο Φουκό πραγματεύεται με μια ιστορική ματιά. Παράλληλα, από την άποψη της μεθόδου, τοποθετεί το πεδίο της έρευνάς του όχι εκεί που σχηματίζεται ο «κανόνας» (ο χώρος στις συνηθισμένες εκφάνσεις του), αλλά στα όρια της έννοιας που μελετά (σε χώρους ιδιαίτερους, διαφορετικούς), για να μπορέσει να δει πώς σχηματίζεται η ετερότητα από την ομοιότητα, πώς μορφοποιείται το «έξω» από το «μέσα» και πώς σχετίζεται μαζί του.

Μέσα σ' αυτό το ανιχνευτικά θεωρητικό κείμενο, το οποίο έχει γοητεύσει και συνεχίζει να γοητεύει κοινωνιολόγους και φιλοσόφους, γεωγράφους και αρχιτέκτονες, και μοιάζει ίσως με πρελούδιο μιας συστηματικότερης «αρχαιολογίας»⁵ του χώρου, η οποία όμως ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε (αποτελώντας ταυτόχρονα μια θραυσματική αλλά εμπνευσμένη ποιητική του χώρου), ο Φουκό αναλύει χώρους από διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς: νεκροταφεία, κήποι, πανηγύρια, οίκοι ανοχής, στρατώνες / στην αρχαιότητα, στις δυτικοευρωπαϊκές πόλεις της κλασικής εποχής ή σε μητροπόλεις ή αποικίες του 19ου και του 20ού αιώνα, μορφοποιούν την έννοια της ετεροτοπίας ενώ την ίδια στιγμή δοκιμάζουν τη γενικευτική της αξία.

Σ' αυτό το μικρό δοκίμιο θα μελετηθεί η έννοια της ετεροτοπίας όπως την όρισε και την εξήγησε ο Μισέλ Φουκό, μέσα από μια ανάγνωση του κειμένου του, όπου η έμφαση θα δοθεί στη μεθοδολογική του προσέγγιση. Στόχος είναι να δειχθεί ότι η «ετεροτοπία» χρησιμεύει στη φουκοϊκή διερεύνηση της μη κανονικότητας στον χώρο και στη σχέση της με την κανονικότητα. Πριν από το κυρίως μέρος ανάγνωσης των «Ετεροτοπιών», θα παρουσιαστούν βασικές έννοιες-κλειδιά της σκέψης του Φουκό με έμφαση σε όσες από αυτές είναι κομβικές για την κατανόηση του κειμένου του.

II. Έννοιες-κλειδιά στο έργο του Μισέλ Φουκό

Η σκέψη του Μισέλ Φουκό δεν διαπνεόταν από κάποια πίστη σε κάτι υπερβατικό (με την έννοια του θεού ή μιας πρώτης αρχής). Παράλληλα όμως, η απόρριψη της έννοιας του θεού δεν αγκιστρωνόταν σε κάποια γενική, ουσιοκρατική έννοια του ανθρώπου. Για τον Φουκό, όσο αυθαίρετη και συσκοτιστική είναι η έννοια του θεού, άλλο τόσο αυθαίρετη και συσκοτιστική είναι και η έννοια του ανθρώπου. «Δεν πρέπει να αναφερόμαστε στον *άνθρωπο* ή στην *ανθρώπινη φύση* αν θέλουμε να αναλύσουμε το σύστημα της κοινωνίας και του ανθρώπου»⁶. Γιατί, όπως πρόσθεσε ο Πωλ Βεν αναλύοντας τον Φουκό και παρατηρώντας ότι μόνο κοινοτοπίες μπορούν να ειπωθούν για τον άνθρωπο ως γενική κατηγορία, «πολλά μπορούμε να πούμε για τις

⁴ Βλ. εδώ, πιο αναλυτικά, κάτω από τον τίτλο «Μια μικρή βιβλιογραφική ιστορία».

⁵ Foucault, 1987, σ. 15-16.

⁶ *Dits et écrits*, II, σ. 103 («Croître et multiplier», *Le Monde*, φ. 8037, 15-16 Νοεμβρίου 1970, σ. 13).

θετικότητες που διαμορφώνουν κάθε στιγμή τους ανθρώπους, για τον *Homo economicus*, τον *Homo faber*, τον *Homo loquens*, αλλά τι διαφωτιστικό να πούμε για τον *Homo en gènes*; [...] 'Ότι δεν είναι απολύτως καλός ούτε απολύτως κακός;»⁷.

Για τον Φουκό, καθετί υπάρχει όχι μέσα από κάποιου είδους μονοσήμαντη, αιτιοκρατική γέννηση, αλλά μέσα από μια συγκυριακή τυχαιότητα, όπου πολλαπλοί παράγοντες συναντιούνται και από τη συνάντηση αυτών των πολλαπλοτήτων γεννιέται κάθε φορά ένα ιστορικό «τώρα». Πίστευε λοιπόν στη μοναδικότητα των συμβάντων και στις πολλαπλές δυνατότητες των ιστορικών μεταβάσεων. Εφόσον δεν ενστερνιζόταν αντιλήψεις κάποιας μονοσήμαντης αιτιότητας, προσέγγιζε τη μοναδικότητα των συμβάντων μέσα από την έννοια της διαφοράς, εφόσον μόνο έτσι θα μπορούσε να εντοπίσει την αλλαγή και άρα να διερευνήσει την ιστορία.

Όμως αυτή η τυχαιότητα, που παράγει μοναδικότητες, εγγράφεται, σύμφωνα με τον Φουκό, κάθε φορά σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, σε ένα ιστορικό *a priori* (το μόνο *a priori* που ο ίδιος δεχόταν), το οποίο δεν είναι άλλο από αυτό που ονόμαζε λόγο (*discours*) ενός πεδίου (της ιατρικής, της οικονομίας, της νομικής επιστήμης, της σεξουαλικότητας, της θρησκείας κτλ.) σε μια κοινωνία μια συγκεκριμένη εποχή. Ο λόγος για τον Φουκό είναι κάτι πολύ συγκεκριμένο και διάχυτο σε ένα γνωστικό πεδίο μιας κοινωνίας, είναι λίγο πολύ το πλαίσιο του διανοητού, ένας τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τα πράγματα στον συγκεκριμένο τομέα, ένας τρόπος που προσανατολίζει επίσης τις επιστημονικές προσεγγίσεις και διαμορφώνει τις γνώσεις ενός πολιτισμού.

Ο λόγος επιβάλλεται στη σκέψη μέσα από σχέσεις εξουσίας «ως ιστορικό *a priori*, και, στα μάτια των ανθρώπων της εποχής, θα θεωρείται ότι λένε αλήθεια, θα γίνονται δεκτοί "στο παιχνίδι του αληθούς και του ψευδούς" μόνον εκείνοι που θα μιλούν σύμφωνα με το λόγο της εποχής»⁸. Και ο λόγος δεν έχει μόνο επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι σκέφτονται και επιχειρούν να προσεγγίσουν την αλήθεια, αλλά επηρεάζει και τη ζωή στην υλικότητά της. Αυτό πραγματώνεται μέσα από τη σχέση του λόγου με έναν *μηχανισμό* (*dispositif*), που για τον Φουκό αποτελεί ένα «απολύτως ετερογενές σύνολο»⁹ λεχθέντων και πρακτικών, αλλά και θεσμών, νόμων, αρχιτεκτονικών διατάξεων, φιλοσοφικών και επιστημονικών προτάσεων κτλ. το οποίο ο λόγος ενεργοποιεί στις κοινωνίες και μέσω του οποίου επιβάλλεται.

Αυτό το πλέγμα των μηχανισμών και των λόγων, που, κατά τον Φουκό, συγκροτεί τα ανθρώπινα υποκείμενα, δεν είναι όμως ομοιότροπο και συμμετρικό. Οι σχέσεις που δημιουργούνται μέσα σ' αυτό είναι σχέσεις εξουσίας και διαπερνούν όλες τις σφαίρες της ζωής των ανθρώπων. Η εξουσία είναι εγγενής στον λόγο, σε κάθε λόγο, και επιβάλλεται μέσω του καθεστώτος της αλήθειας κάθε εποχής, γιατί «αυτό που θεωρείται αληθές προκαλεί υπακοή»¹⁰. Η εξουσία, κατά τον Φουκό, είναι παντού, είναι

⁷ Βεν, 2011, σ. 82-83.

⁸ Στο ίδιο, σ. 176.

⁹ *Dits et écrits*, III, σ. 299 («Le jeu de Michel Foucault», συνέντευξη στο *Bulletin périodique du champ freudien*, τχ. 10, Ιούλιος 1977, σ. 62-93).

¹⁰ Βεν, 2011, σ. 178.

ένα τριχοειδές δίκτυο που διαπερνά την κοινωνία και εφαρμόζεται μέσα από στρατηγικές. Γι' αυτό ο Φουκό δεν εξετάζει την εξουσία οντολογικά, δεν ψάχνει για τη «φύση» της, αλλά τη διερευνά ιστορικά, διερευνώντας παράλληλα τις πρακτικές της. Επικεντρώνει δε στη μορφή της πειθαρχικής εξουσίας της σύγχρονης εποχής, η οποία κανονικοποιεί τις συμπεριφορές προκειμένου να ασκήσει τον έλεγχό της.

Η ύπαρξη σχέσεων εξουσίας όμως δεν καταργεί για τον Φουκό την έννοια της ελευθερίας των ανθρώπων να αντιστέκονται. Και οι μορφές των αντιστάσεων θεωρεί ότι είναι σημαντικό να μελετώνται προκειμένου να αναλύονται οι εκάστοτε σχέσεις εξουσίας με στόχο να αποδομούνται¹¹.

Ο Φουκό θεωρούσε ότι δεν υπάρχει κάποιο αιώνιο ανθρώπινο υποκείμενο που δημιουργεί την ιστορία του, αλλά ότι οι άνθρωποι κάθε φορά υπόκεινται σε ό,τι έχει δημιουργηθεί, συγκροτούνται μέσα στο πλαίσιο των λόγων της εποχής τους, ότι το υποκείμενο συγκροτείται ακριβώς όπως το αντικείμενο: «Το υποκείμενο δεν είναι συγκροτησιακό, συγκροτείται όπως και το αντικείμενό του, άλλο τόσο όμως είναι ελεύθερο να αντιδρά χάρη στην ελευθερία του και να παίρνει αποστάσεις χάρη στη σκέψη. Ο μηχανισμός δεν είναι τόσο ένα όριο που τίθεται στην πρωτοβουλία των υποκειμένων όσο το εμπόδιο απέναντι στο οποίο εκδηλώνεται η τελευταία. Μια σύλληψη της ελευθερίας [...] ενάντια στον Σαρτρ και την κενή, χωρίς εμπόδιο ελευθερία του»¹². «Η αλήθεια δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια υπόθεση που ανασκευάζεται πειραματικά» και έχει εμπειρική προέλευση¹³.

Η φιλοσοφική θέση του Φουκό για την αλήθεια δεν ήταν ότι δεν υπάρχει (ήταν, σύμφωνα με τον Πωλ Βεν, σκεπτικιστής, όχι μηδενιστής ούτε σχετικιστής¹⁴), αλλά είχε μικρή εμπιστοσύνη στις μεγάλες, γενικές αλήθειες. Αμφισβητούσε, έκανε κριτική στις «πανανθρώπινες» αλήθειες, στις καθολικές κρίσεις, και προσέγγιζε την πραγματικότητα με έναν τρόπο που βρισκόταν πιο κοντά στην επιστημονική μέθοδο παρά στις φιλοσοφικές γενικεύσεις. Ο Φουκό δεν ρωτούσε τόσο το *γιατί* (εφόσον δεν πίστευε σε μια μονοσήμαντη αιτιότητα ούτε σε μια πρωτοκαθεδρία ενός πεδίου —π.χ. της οικονομίας ή ακόμα της κοινωνίας— πάνω στα άλλα) όσο το *πώς* (εφόσον τον ενδιέφεραν οι μοναδικότητες και άρα, από άποψη μεθόδου, η περιγραφή, η παράθεση των λεπτομερειών, η έσχατη διαφορά μιας οντότητας από άλλες).

Ο ίδιος ο Φουκό ήταν ένας σχολαστικός ερευνητής του αντικείμενου του (της τρέλας, της επιτήρησης, της σεξουαλικότητας ή, με οριζόντιο τρόπο, του πεδίου που τέμνει όλα τα επιμέρους γνωστικά πεδία, αυτού της ίδιας της γνώσης¹⁵, το οποίο μελέτησε στην *Αρχαιολογία της γνώσης*¹⁶). Γι' αυτόν, ανάμεσα στα πράγματα (το επιστημονικό

---

¹¹ Dreyfus/Rabinow, 1982.

¹² Στο ίδιο, σ. 182-183.

¹³ Στο ίδιο, σ. 156.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 89.

¹⁵ Foucault, 2012, σ. 80, «Περί των τρόπων που γράφεται η ιστορία» (συζήτηση με τον R. Bellour στις 15-21 Ιουνίου 1967· μτφρ. από το *Dits et écrits*, I, «Sur les façons d'écrire l'histoire», σ. 585-600).

¹⁶ Foucault, 1987.

αντικείμενο) και τις λέξεις (τις ιδέες για αυτό το αντικείμενο), που συνήθως μελετούσαν οι επιστήμονες, στεκόταν ο λόγος, και αυτόν θέλησε ο ίδιος να διερευνήσει: νόμοι, κείμενα, διδασκαλίες, χώροι, «το σύνολο των λόγων που έχουν πραγματικά αρθρωθεί»¹⁷, αποτελούσαν το ερευνητικό του πεδίο, το ιστοριογραφικό του «αρχείο».

Κατά τον Φουκό, η συσσωρευμένη γνώση ενός πεδίου δεν ανιχνεύεται (απαραίτητα) στη συνείδηση του γνωρίζοντος υποκειμένου, αλλά, ως μέρος του λόγου που προϋπάρχει, βρίσκεται εγγεγραμμένη σε μια μορφή ασυνειδήτου¹⁸ (σε ένα ασυνείδητο όμως, κατά τον Φουκό, «όχι του ομιλούντος υποκειμένου, αλλά του λεχθέντος πράγματος»¹⁹) και αυτό επιχειρούσε να φέρει στο φως. Η μέθοδός του ήταν μια εξαντλητική μέθοδος διερεύνησης των πρακτικών λόγου (των νόμων, των κειμένων, των αρχιτεκτονικών δομών κτλ.) του αντικειμένου του. Θέλοντας να τονίσει τη σημασία αυτής της εξαντλητικής μεθόδου έρευνας ενός γνωστικού πεδίου μιας εποχής, ο Φουκό ονόμασε τη μέθοδό του «αρχαιολογία», εξηγώντας ότι επρόκειτο για «μια μορφή ανάλυσης που δεν θα αποτελούσε εντελώς ιστορία (με την έννοια που αφηγούμαστε για παράδειγμα την ιστορία των εφευρέσεων ή των ιδεών), και που δεν θα ήταν ούτε επιστημολογία, δηλαδή εσωτερική ανάλυση της δομής μιας επιστήμης».

Παίζοντας με την ετυμολογία της λέξης και ακροβατώντας από μια επιστημονικά ορθή γλωσσολογική σκοπιά, παραδέχεται ότι η μέθοδός του ανασκάπτει το παρελθόν, ξεκαθαρίζει ωστόσο ότι έχει περισσότερο να κάνει με την ανάγνωση του λόγου ως «αρχείου» και λιγότερο με μια γεωλογική ανασκαφή όσον αφορά τη διερεύνηση των εκφερομένων ενός λόγου. Διευκρινίζει ότι δεν ψάχνει ούτε την «πρώτη αρχή» των πραγμάτων που μελετά, παρά μόνο «σχετικές ενάρξεις» (κριτήριο που ανιχνεύεται κυρίως στη «γενεαλογία» του, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω) ούτε «σχέσεις που θα ήταν κρυμμένες και αθέατες», αλλά «σχέσεις που βρίσκονται στην επιφάνεια των λόγων. Προσπαθώ να καταστήσω ορατό αυτό που είναι αόρατο μόνο και μόνο επειδή βρίσκεται πολύ στην επιφάνεια των πραγμάτων»²⁰.

Η δεύτερη αναλυτική μέθοδος του Μισέλ Φουκό, που για πρώτη φορά παρουσιάστηκε με έναν συγκροτημένο τρόπο στο έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία*, είναι η αποκαλούμενη «γενεαλογία» του, που, ως αναφορά στη νιτσεϊκή *Γενεαλογία των ηθών*, περιγράφει τις ενάρξεις και τις ακολουθίες των συμβάντων προκειμένου να τα εξηγήσει: «η γενεαλογία κάνει τα πάντα να κατάγονται από μια εμπειρική συγκυρία: πάντα η τυχαιότητα μας έκανε αυτό που ήμασταν ή είμαστε»²¹ και «πάντα στη συμβολή συναντήσεων, τυχαιών περιστατικών [...] σχηματίστηκαν τα πράγματα που μας

---

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 107, «Ο Μισέλ Φουκό εξηγεί την *Αρχαιολογία της γνώσης*» (συζήτηση με τον J.-P. Elkabbach, *La Quinzaine littéraire*, τχ. 46, 1-15 Μαρτίου 1968, σ. 20-22· μτφρ. από το *Dits et écrits*, I, «Michel Foucault explique son dernier livre», σ. 771-779).

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 102, «Ο Μισέλ Φουκό απαντά στον Σαρτρ» (συζήτηση με τον J.-J. Brochier, *Magazine littéraire*, τχ. 28, Απρίλιος-Μάιος 1969, σ. 23-25· μτφρ. από το *Dits et écrits*, I, «Foucault répond à Sartre», σ. 662-668).

¹⁹ *Dits et écrits*, II, σ. 9-10 («Préface à l'édition anglaise», στο Foucault, M., *The Order of Things*, Λονδίνο: Tavistock, 1970, σ. IX-XIV).

²⁰ Foucault, 2012. σ. 108, «Ο Μισέλ Φουκό εξηγεί την *Αρχαιολογία της γνώσης*», ό.π.

²¹ Βεν, 2011, σ. 202.

δίνουν την εντύπωση ότι είναι τα πιο αυτονόητα»²². «Η μέθοδος λοιπόν που έμεινε στον Φουκό, και μόνο σε αυτόν, είναι να ωθείς όσο γίνεται μακρύτερα την αναζήτηση των διαφορών ανάμεσα σε συμβάντα που μοιάζουν ομοειδή»²³.

III. Διαβάζοντας τις «Ετεροτοπίες»

α. Μια μικρή βιβλιογραφική ιστορία

Η πρώτη φορά που εμφανίζεται ο όρος «ετεροτοπία» στο έργο του Μισέλ Φουκό είναι στον πρόλογο του βιβλίου του *Les Mots et les choses* (Οι λέξεις και τα πράγματα), που πρωτοεκδόθηκε το 1966²⁴, όπου αναφέρεται στην παράξενη συμπαράθεση διαφόρων ετερόκλητων πραγματικών και φανταστικών ζώων σε μία κινέζικη εγκυκλοπαίδεια που παραθέτει ο Μπόρχες σε ένα δοκίμιό του²⁵, με την εγκυκλοπαίδεια αυτή να αποτελεί μια «ετεροτοπία», έναν παράξενο χώρο όπου μπορούν να βρεθούν συμπαρατεθείσες οντότητες που πουθενά αλλού δεν θα μπορούσαν να συνυπάρχουν. Ακολούθησε, στις 7 Δεκεμβρίου 1966, μια ραδιοφωνική εκπομπή πάνω σ' αυτό το θέμα²⁶ και, στη συνέχεια, έπειτα από πρόσκληση αρχιτεκτόνων, ο Φουκό συνέταξε το κείμενο των «Ετεροτοπιών» στην Τυνησία το 1967 και το παρουσίασε σε μια διάλεξη που έλαβε χώρα στο Centre d'études architecturales (Κύκλος Αρχιτεκτονικών Σπουδών) στο Παρίσι, στις 14 Μαρτίου 1967. Το κείμενο αυτής της διάλεξης, το οποίο θα σχολιαστεί εδώ, αποτελεί μετεξέλιξη του κειμένου της ραδιοφωνικής εκπομπής, από όπου, εκτός από άλλες διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στα δύο κείμενα, απουσιάζει ένα κομμάτι όπου ο Φουκό μιλάει για τον χώρο «του μέσα», τον χώρο δηλαδή στη σκέψη των ανθρώπων και στο βίωμα.

Ο Φουκό επέτρεψε τη δημοσίευση των «Ετεροτοπιών» από το κείμενο της διάλεξης μόλις την άνοιξη του 1984, λίγους μήνες πριν από τον θάνατό του. Το κείμενο είχε δημοσιευθεί καταρχήν στο περιοδικό *Architecture, Mouvement, Continuité* (τχ. 5, Οκτώβριος 1984, σ. 46-49) και μετέπειτα στον τέταρτο (σ. 752-762) από τους τέσσερις τόμους που εξέδωσαν μετά τον θάνατό του οι Daniel Defert και François Ewald, στο: *Michel Foucault, Dits et écrits, 1954-1988*, Παρίσι: Gallimard, 1994, με τον τίτλο «Des espaces autres» (Άλλοι χώροι). Στα ελληνικά περιλαμβάνεται στον τόμο *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα* σε μετάφραση Τάσου Μπέτζελου (Αθήνα: Πλέθρον, 2012), από όπου και έχουν εξαχθεί τα διάφορα παραθέματα.

Το κείμενο των «Ετεροτοπιών» μπορεί να θεωρηθεί ότι δομείται σε δύο κύρια μέρη: σε ένα γενικό μέρος όπου ο Φουκό προσεγγίζει ιστορικά την έννοια του χώρου (δίνοντας, παράλληλα, στοιχεία ανάγνωσης του χρόνου), και σε ένα ειδικό μέρος που πραγματεύεται την έννοια της ετεροτοπίας. Το πρώτο, γενικό μέρος μπορεί επίσης

²² *Dits et écrits*, IV, σ. 449 («Structuralisme et poststructuralisme», μτφρ. του «Structuralism and Post-Structuralism», συνέντευξη στο περιοδικό *Telos*, τόμ. XVI, αρ. 55, άνοιξη 1983, σ. 195-211).

²³ Βεν, 2011, σ. 252.

²⁴ Foucault, 1966.

²⁵ Borges, 1975.

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=lxOruDUO4p8>

να θεωρηθεί ότι δομείται σε δύο ενότητες: σε μία που προσεγγίζει συνοπτικά την ιστορία της αντίληψης του χώρου από τον Μεσαίωνα ως τις μέρες μας και σε άλλη μία όπου ο Φουκό ξεδιπλώνει τη σκέψη του μέσα από αλληπάλληλες γνωσιολογικές διαφορίσεις, οι οποίες θα τον οδηγήσουν στην εννοιολόγηση της ετεροτοπίας. Το δεύτερο, ειδικό μέρος μπορεί επίσης να θεωρηθεί ότι δομείται σε δύο ενότητες: σε μία όπου ο Φουκό επιχειρεί να ορίσει την έννοια της ετεροτοπίας, και σε μία δεύτερη, όπου θα διερευνήσει την έννοια μέσα από κάποιες «αρχές» και συγκεκριμένα παραδείγματα ετεροτοπικών χώρων.

β. Σκέψεις για την ιστορία της αντίληψης του χώρου:
από τη μεσαιωνική «εντόπιση» στη σύγχρονη «χωροθεσία»

Στο πρώτο, γενικό μέρος για τον χώρο, με έναν πολύ πυκνό τρόπο ο Φουκό επιχειρεί να προσεγγίσει τη θέση του χώρου στην ιστορία της νεότερης σκέψης: αποφαίνεται ότι, ενώ ο 19ος αιώνας ήταν ο αιώνας της ιστορίας ως γνωστικού πεδίου ενδιαφέροντος, με τις «*θεματικές της ανάπτυξης και της στασιμότητας, της κρίσης και της κυκλικότητας, της συσσώρευσης του παρελθόντος*» (υπονοώντας προφανώς τον Χέγκελ, με την ιδεαλιστική εφαρμογή της διαλεκτικής του στην ιστορία και την έννοια της συνεχούς, σωρευτικής ανάπτυξης προς ένα ιστορικό τέλος της απόλυτης ανθρώπινης ελευθερίας, και τον Μαρξ —με μια παρόμοια φιλοσοφική αντίληψη στη μεγάλη κλίμακα, όπως έδειξε ο ύστερος Αλτουσέρ, αλλά σίγουρα και— με τη διερεύνηση της κυκλικότητας των καπιταλιστικών κρίσεων), ο 20ός μπορεί «*ίσως να θεωρηθεί περισσότερο εποχή του χώρου*», όπου ο κόσμος βιώνεται «*λιγότερο ως μια μεγάλη ζωή που θα αναπτυσσόταν διαμέσου του χρόνου και περισσότερο ως ένα δίκτυο που ενώνει σημεία και υφαίνει τον ιστό του*».

Παράδειγμα του γιατί ο κόσμος γίνεται αντιληπτός περισσότερο μέσω της χωρικής του διάστασης τον 20ό αιώνα αποτελεί, κατά τον Φουκό του 1967, το συγκαιρινό του ρεύμα του δομισμού, που το βλέπει σαν χωρική νοητική αποτύπωση —ανάμεσα στα άλλα και— του χρόνου. Μπορεί να υποστηριχθεί βέβαια εδώ ότι, αν υπονοείται σ' αυτό το σημείο ότι ο δομισμός θεωρεί ότι η ιστορία συγκροτείται ως δομή, η απάντηση πολλών δομιστών, και ιδιαίτερα του θεμελιωτή της δομικής αιτιότητας, του Λουί Αλτουσέρ, θα ήταν ότι οι κοινωνίες και άλλες οντότητες (π.χ. η γλώσσα) μπορεί να συγκροτούνται ως δομές, η ιστορία όμως όχι. Η ιστορία δεν αποτελεί δομή, δεν έχει υποκείμενο, ούτε οδεύει προς ένα σκοπό, η ιστορία είναι το συνολικό αποτέλεσμα των χωροχρονικών μοναδικοτήτων στη συνέχεια και την ασυνέχειά τους.

Από αυτό το σημείο αρχίζει και η πολύ ενδιαφέρουσα αλληλοδιαπλοκή του χώρου με τον χρόνο σ' αυτό το κείμενο, η οποία θα γίνει περισσότερο ορατή στο δεύτερο μέρος του κειμένου, μέσα από την παράθεση πληθώρας παραδειγμάτων (οπτική που άλλωστε συνηγορεί υπέρ της φουκοϊκής αντίληψης της μοναδικότητας, εφόσον οι ενικότητες προσδιορίζονται από συναντήσεις και συμβάντα μοναδικά στον χώρο και τον χρόνο).

Στη συνέχεια, ο Φουκό περιγράφει εν συντομία την εξέλιξη των ιδεών για τον χώρο από τον Μεσαίωνα ως τις μέρες μας, αναφέροντας ότι ο χώρος γινόταν αντιληπτός τον Μεσαίωνα ως «ένα ιεραρχημένο σύνολο τόπων», των υπερουράνιων, του επουράνιου και του επίγειου τόπου, τόπων ιερών και κοσμικών, προστατευμένων και απροστάτευτων, τόπων όπου τα πράγματα έβρισκαν τη φυσική τους θέση και τόπων όπου είχαν βίαια μετατοπιστεί — είναι η αντίληψη ενός χώρου που ο Φουκό περιγράφει ως «εντοπίσεις» (localizations). Αυτό το ιεραρχημένο σύνολο τόπων θα δώσει τη θέση του, μετά τις ανακαλύψεις του Γαλιλαίου, στην αντίληψη ενός χώρου άπειρου και απείρως εκτατού, όπου «ο τόπος ενός πράγματος ήταν απλώς ένα σημείο της κίνησής του» — είναι ο χώρος που ο Φουκό θα ονομάσει χώρο της «έκτασης» (étendue).

Στη σύγχρονη εποχή ο Φουκό θεωρεί ότι η αντίληψη του χώρου έχει μετατοπιστεί προς μία σχεσιακότητα, όπου τα διάφορα σημεία ή στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους δημιουργώντας μορφές σειρών, δέντρων, πλεγμάτων, καθώς τα ζητήματα που αναδύονται στη σύγχρονη εποχή είναι ζητήματα αποθήκευσης, κυκλοφορίας, κωδικοποίησης — ένα σύνολο χώρων που ο Φουκό ονομάζει «χωροθεσίες» (emplacements).

γ. Μεθοδολογικές διαφορίσεις: από τον «χώρο του έξω», στις γενικές «χωροθεσίες» και, από εκεί, στην ουτοπία και την ετεροτοπία

Αρχίζει να γίνεται λοιπόν σιγά σιγά ορατό ότι ο Φουκό επιχειρεί τις πρώτες αποδελτιώσεις ενός (μελλοντικού) αρχείου του χώρου. Και σ' αυτό το κείμενο το κάνει με έναν «περιληπτικό» τρόπο — «περιληπτικό» τόσο με την έννοια μιας γρήγορης, ενδεικτικής σταχυολόγησης κάποιων διάσπαρτων παραδειγμάτων όσο και με την έννοια της συμπερίληψης, της παράθεσης (όχι όμως με την ποσοτική έννοια μιας μεθοδικής συμπερίληψης πληθώρας παραδειγμάτων όσο με την ενδεικτικότητα παραδειγμάτων που βρίσκονται πολύ κοντά στις «εξαιρέσεις» και, γι' αυτό ίσως, δημιουργούν ένα φάσμα μελέτης περισσότερο αντιπροσωπευτικό — δεν γεμίζουν δηλαδή το αρχείο του, αλλά δημιουργούν κάποιες πιθανές θέσεις κατηγοριών που θα μπορούσαν να υποδεχθούν τα μελλοντικά «δελτία»-παραδείγματα αυτού του αρχείου). Περισσότερο δηλαδή δείχνει τη μέθοδο, κάνει το διάγραμμα, σημειώνει, σταχυολογεί το ερευνητικό του πεδίο, που ίσως θα ευελπιστούσε να αποτελέσει μια «εργαλειοθήκη» για περαιτέρω έρευνα (εξ ου και το κείμενο αποτελεί διάλεξη σε αρχιτέκτονες). Αλλά αυτό, όπως διαφαίνεται και από τη συνέντευξή του στο περιοδικό *Hérodote*, το αφήνει στους γεωγράφους, ή, έστω, στους αρχιτέκτονες.

Στη συνέχεια επιχειρεί τις πρώτες μεθοδολογικές του διαφορίσεις: ξεχωρίζει μεθοδολογικά «το χώρο του μέσα από το χώρο του έξω»²⁷, εννοώντας ως «χώρο του

---

²⁷ Τα παραθέματα από τις «Ετεροτοπίες» που θα ακολουθήσουν έχουν εξαχθεί από την ελληνική μετάφραση των Εκδόσεων Πλέθρον (2012) σε μετάφραση Τάσου Μπέτζελου και εμφανίζονται εδώ με πλάγια γράμματα μέσα σε εισαγωγικά.

μέσα»²⁸ τον αντιληπτικό και βιωματικό χώρο (το παράδειγμα με την «περιπλάνηση» των παιδιών στον χώρο του γονικού κρεβατιού αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα της βίωσης του χώρου στο αλληγορικό ασυνείδητο, το οποίο χαρακτηρίζει την παιδική σκέψη αλλά και την ποιητικότητα της ενήλικης σκέψης) από έναν πιο «υλικό», πιο «αντικειμενικό» χώρο (τους «χώρους του έξω»), στον οποίο και θα επικεντρώσει τη μελέτη του (η διερεύνηση των «εσωτερικών» χώρων έχει αφαιρεθεί από τη διάλεξη — ίσως γιατί αυτή απευθυνόταν σε αρχιτέκτονες, που ενδιαφέρονταν περισσότερο για τον υλικό χώρο—, αποτελούσε όμως μέρος της πρώτης προσέγγισης — της ραδιοφωνικής εκπομπής του 1966).

Μιλώντας λοιπόν για τον υλικό χώρο, τον «χώρο του έξω», θα διευκρινίσει ότι αυτός δεν είναι ομοιογενής ούτε κενός. Αυτή η περιγραφή του χώρου, στηριζόμενη στην προσέγγιση του χώρου από τον Bachelard²⁹, θα μας «θυμίσει» αναδρομικά τη μεταγενέστερη γεωγραφική προσέγγιση του χώρου όχι ως ουδέτερου υλικού πεδίου, αλλά ως νοηματοδοτούμενου από τις σχέσεις που εκτυλίσσονται στην επικράτεια του. Ο Φουκό μάλιστα το 1967 δεν λέει ότι ζούμε στο εσωτερικό ενός χώρου, αλλά ότι *«ζούμε στο εσωτερικό ενός συνόλου σχέσεων που ορίζουν χωροθεσίες οι οποίες είναι μη αναγώγιμες οι μεν προς τις δε και απολύτως μη υπερθέσιμες»* (η υπογράμμιση δική μου). Η φράση «μη αναγώγιμες οι μεν προς τις δε και απολύτως μη υπερθέσιμες» μάλλον σχετίζεται, όπως θα υποστηριχθεί στην επόμενη παράγραφο, με τις αρχές του δομισμού.

Η έννοια της χωροθεσίας (γαλλικά: *emplacement*) που χρησιμοποιεί ο Φουκό για να περιγράψει τον χώρο (ή, μάλλον, την αντίληψη του χώρου) της σύγχρονης εποχής μοιάζει να έχει τις ρίζες της στη σύγχρονή του θεωρία του δομισμού και στην έννοια της δομής, η οποία συγκροτείται μέσω των *σχέσεων* των στοιχείων που την απαρτίζουν — στοιχείων διακριτών μεταξύ τους, που δεν ανάγονται το ένα στο άλλο ούτε επικαλύπτονται. Βλέπει δηλαδή μάλλον ο Φουκό τον σύγχρονο χώρο περισσότερο ως θέσεις που υποδέχονται σχέσεις ή, μάλλον, ως την ίδια την ενέργεια της «τοποθέτησης» ή «χωροθεσίας» (*emplacement*, και όχι *place*) σχέσεων στον υλικό χώρο. Αλλά, επειδή η εννοιολόγηση της «ενέργειας» της τοποθέτησης προϋποθέτει κάποιο *υποκείμενο*, που φιλοσοφικά δεν μπορεί να ενταχθεί στο φουκοϊκό σύμπαν ως προϋπάρχον, θα ήταν ίσως πιο δόκιμο να πούμε, απλά, ότι ο Φουκό βλέπει τον σύγχρονο χώρο, ή, σωστότερα, *τη σύγχρονη αντίληψη του χώρου*, ως την ίδια τη χωρικότητα των *κοινωνικών σχέσεων*. Αυτό περισσότερο τον ενδιαφέρει και όχι μια στείρα χωρική υλικότητα.

Το επόμενο στάδιο της μεθοδολογικής του προσέγγισης είναι μια ενδεικτική περιγραφή χωρικών κατηγοριών που θα μπορούσαν να οργανώσουν το αρχείο του: μιλάει «για παράδειγμα» για τις χωροθεσίες του περάσματος (τους δρόμους, τα τρένα), της προσωρινής στάσης (τα καφέ, τους κινηματογράφους, τις παραλίες), της ανάπαυσης («κλειστής ή κατά το ήμισυ κλειστής», όπως είναι το σπίτι, το υπνοδωμάτιο, το

²⁸ Εδώ μοιάζει να χρησιμοποιεί την ορολογία του Gaston Bachelard από την *Ποιητική του χώρου* του (Bachelard, 1961, κεφ. ΙΧ, σ. 237-256).

²⁹ Bachelard, 1975.

κρεβάτι κτλ.). Αυτές οι χωροθεσίες μοιάζουν να είναι και οι κατηγορίες που σχηματίζουν την επικράτεια του κανονικού σ' αυτή του τη διερεύνηση.

Αλλά εδώ τελειώνει και το ενδιαφέρον του για το «κυρίως σώμα» του αρχείου του. Αυτό που μοιάζει να κινεί τη σκέψη του, αυτό για το οποίο θα «μπει στον κόπο» να δώσει συγκεκριμένα παραδείγματα και να τα αναλύσει, αφήνοντάς τα στη συνέχεια να αιωρούνται στη σκέψη μας και, πενήντα χρόνια μετά, να συνεχίζουν να μας γοητεύουν και να μας κάνουν να απορούμε, είναι ό,τι θα ακολουθήσει, η επικράτεια του μη κανονικού, εκεί που δημιουργούνται οι σχεσιακές αναταράξεις. Ορίζει λοιπόν ποιες χωροθεσίες τον ενδιαφέρει να μελετήσει: αυτές «που έχουν την παράξενη ιδιότητα να σχετίζονται με όλες τις άλλες χωροθεσίες, αλλά με τέτοιον τρόπο ώστε να αναστέλλουν, να εξουδετερώνουν ή να αντιστρέφουν το σύνολο [των] σχέσεων που περιγράφονται, αντικατοπτρίζονται ή αντανακλώνται³⁰ μέσα από αυτές». Και αυτές είναι χωροθεσίες είτε στην επικράτεια του πραγματικού (οι οποίες θα αποτελέσουν και το κύριο ερευνητικό του πεδίο σ' αυτό το κείμενο, όπως θα παρουσιαστεί στην επόμενη παράγραφο) είτε στην επικράτεια του φανταστικού (οι ουτοπίες, στις οποίες δεν θα επεκταθεί, εκτός από έναν σύντομο ορισμό που θα τους δώσει, ότι «διατηρούν με τον πραγματικό χώρο της κοινωνίας μια γενική σχέση άμεσης ή ανεστραμμένης αναλογίας. Πρόκειται για την ίδια την κοινωνία τελειοποιημένη ή πρόκειται για την άλλη όψη της κοινωνίας» — υπονοώντας μάλλον με την τελευταία φράση ότι σ' αυτή την κατηγορία υπάγονται και αυτοί οι φανταστικοί ασφυκτικοί χώροι που έχουν ονομαστεί «δυστοπίες»).

δ. Η ετεροτοπία ως χωρικός δείκτης του «μη κανονικού»

Η επόμενη μεθοδολογική διαφόριση του Φουκό θα είναι και αυτή που θα ορίσει το κυρίως αντικείμενο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος. Πλάι στον προηγούμενο προσδιορισμό εκείνων των χωροθεσιών

«που έχουν την παράξενη ιδιότητα να σχετίζονται με όλες τις άλλες χωροθεσίες, αλλά με τέτοιον τρόπο ώστε να αναστέλλουν, να εξουδετερώνουν ή να αντιστρέφουν το σύνολο των σχέσεων που περιγράφονται, αντικατοπτρίζονται ή γίνονται διανοητές μέσα από αυτές»,

προσθέτει τώρα και μερικές φράσεις που επαναλαμβάνουν λίγο πιο αναλυτικά τον προηγούμενο ορισμό, διευκρινίζοντας ότι αυτό που τον ενδιαφέρει είναι να τον ε-

---

³⁰ Η φράση «*se trouvent [...] réfléchis*» έχει μεταφραστεί «αντανακλώνται». Εκτός από το ότι αυτό το ρήμα μπορεί να διαβαστεί ως ταυτόσημο εννοιολογικά με το προηγούμενο «αντικατοπτρίζονται», παραπέμπει και στον φορτισμένο φιλοσοφικά όρο της αντανάκλασης. Θα μπορούσε λοιπόν η φράση «*se trouvent [...] réfléchis*» να αποδοθεί «γίνονται διανοητές» προκειμένου να παρακαμφθεί αυτή η δυσκολία. Άλλωστε, η κύρια ερμηνεία του ρήματος «*réfléchir*» είναι *σκέφτομαι, στοχάζομαι, συλλογίζομαι* και δευτερευόντως *αντανακλώ, αντικατοπτρίζω*. Βέβαια, δεν είναι τυχαία η συνύπαρξη αυτών των δύο ερμηνευμάτων. Αντίθετα, σχετίζεται με τη φιλοσοφική αντίληψη της σκέψης ως αντανάκλασης της πραγματικότητας.

φαρμόσει όχι στους φανταστικούς χώρους των ουτοπιών, αλλά σε πραγματικούς, ενεργούς χώρους, χώρους εγγεγραμμένους «στην ίδια τη θέσμιση της κοινωνίας», οι οποίοι υπάρχουν «κατά πάσα πιθανότητα σε κάθε κουλτούρα, σε κάθε πολιτισμό» και

«συνιστούν ενός είδους αντι-χωροθεσίες, ενός είδους ενεργά πραγματωμένες ουτοπίες, όπου οι πραγματικές χωροθεσίες, όλες οι άλλες πραγματικές χωροθεσίες που μπορούν να βρεθούν στο εσωτερικό του πολιτισμού, αντιπροσωπεύονται³¹, αμφισβητούνται και αντιστρέφονται».

Αυτούς τους πραγματικούς χώρους θα ονομάσει «ετεροτοπίες»³². Να διευκρινίσουμε εδώ ότι η φράση «όλες οι άλλες πραγματικές χωροθεσίες» (όπως και η φράση «σχετίζονται με όλες τις άλλες χωροθεσίες» στον προηγούμενο ορισμό) το πιο πιθανό είναι (όπως θα προκύψει από την περαιτέρω ανάγνωση του κειμένου) ότι δεν υποδηλώνουν ότι *κάθε* ετεροτοπία *σχετίζεται* με όλες τις άλλες χωροθεσίες. Πρόκειται μάλλον για μια γλωσσική υπογράμμιση της διαφοράς των ετεροτοπιών από (όλους) τους άλλους χώρους, αλλά και της καθολικότητας που έχει η σχεσιακότητα του πεδίου των ετεροτοπιών με το πεδίο των υπόλοιπων χωροθεσιών.

Άρα εδώ ο Φουκό ορίζει το πεδίο του, τον κοινό τόπο όπου θα συναντήσουμε τους ετερόκλητους χώρους που θα περιγράψει στη συνέχεια (τα νεκροταφεία, τα πανηγύρια, τους οίκους ανοχής, τα καράβια), και που δεν είναι άλλος από ένα γνωστικό πεδίο που προσδιορίζεται από τη χωρικότητα των περιεργων σχέσεων που παρέθεσε, των σχέσεων της αναστολής, της εξουδετέρωσης, της αντιστροφής των σχέσεων που ενυπάρχουν στους «κανονικούς» χώρους. Άρα η «ετεροτοπολογία» του είναι το γνωστικό πεδίο του «μη κανονικού» στον χώρο, των χώρων που δεν μπορούν να ταξινομηθούν στις γνωστές χωρικές κατηγορίες του περάσματος, της στάσης, της ανάπαυσης κτλ., αλλά που, παρ' όλα αυτά, ή ίσως ακριβώς εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν μπορούν να ταξινομηθούν στους γνωστούς, οικείους χώρους της καθημερινότητας, βρίθουν εντάσεων, με την κάθε ετεροτοπία να μπορεί να αποτελέσει ένα ολόκληρο θέμα μελέτης με τον πλούτο των σχέσεων και των συσχετίσεων που εμπεριέχει — και γ' αυτό ίσως να μπορεί να μας κάνει να δούμε με πιο δημιουργικό τρόπο, όσον αφορά τις ιστορικές δυνατότητες μεταλλαγής ή ανατροπής τους, τους ίδιους τους «κανονικούς» χώρους³³.

Να υπογραμμίσουμε λοιπόν εδώ ότι, μολονότι οι ετεροτοπίες είναι χώροι άλλοι, χώροι διαφορετικοί από τους «κανονικούς», η επικράτειά τους δεν είναι «άλλη», απολύτως διάφορη και απολύτως ξένη, από την επικράτεια των κανονικών χώρων. Από

³¹ Καλύτερα ίσως, «αναπαρίστανται». Κατά πάσα πιθανότητα ο Φουκό εδώ αναφέρεται στο συμβολικό στοιχείο κάποιων ετεροτοπιών (για παράδειγμα του περσικού κήπου ως αναπαράστασης του κόσμου).

³² Στον κοινό χώρο των ουτοπιών και των ετεροτοπιών, ο Φουκό θα τοποθετήσει τον αμφίσημο και πολλαπλά συμβολικό «χώρο» του καθρέφτη.

³³ Μέσα από μία ανάγνωση που τοποθετεί την έννοια της ετεροτοπίας στην ευρύτερη προβληματική του Φουκό για την εξουσία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση των ετεροτοπιών ως «περασμάτων» (Σταυρίδης, 2006).

τον ορισμό τους, δεν μπορούν να μελετηθούν παρά μόνο σε σχέση με την κανονικότητα, αφού έχουν την ιδιότητα να αντιστρέφουν, να αμφισβητούν, να αναστέλλουν, να εξουδετερώνουν τις σχέσεις που σηματοδοτούνται στους κανονικούς χώρους, άρα έχουν την ιδιότητα να σχετίζονται (έστω αρνητικά) με αυτές τις σχέσεις. Και, μολοντί ο λόγος για αυτές (η «ετεροτοπολογία») έχει τους δικούς του κανόνες και αρχές, δεν μπορούμε να βρούμε τις ετεροτοπίες και τον λόγο τους σε έναν εντελώς διακριτό γνωστικό χώρο. Το αρχείο των «ομοτοπιών» και των «ετεροτοπιών» (πρέπει να) είναι καταρχήν κοινό ή, τουλάχιστον, τα δύο αρχεία να είναι ανοιχτά το ένα στο άλλο.

ε. Ετεροτοπολογικές αρχές και ετεροτοπικά παραδείγματα

Στη συνέχεια, ο Φουκό δίνει το μεθοδολογικό παράδειγμα των βασικών αρχών τις οποίες θα έπρεπε να πληρούν οι ετεροτοπίες του (αν συγκροτούσαν το γνωστικό πεδίο της «ετεροτοπολογίας»). Ας έχουμε κατά νου ότι, μέσα από τον ορισμό των ετεροτοπιών που παρέθεσε, επινοεί το αντικείμενό του και τώρα αναλύει ευρετικά τις ιδιότητές του. Το αν αυτές οι επινοήσεις έχουν να προσφέρουν στην επιστήμη, εν προκειμένω στη γεωγραφία³⁴, θα κριθεί από την εσωτερική τους συνεκτικότητα (την έλλειψη εσωτερικών αντιφάσεων ή τη μεθοδολογική απουσία εμποδίων στην άρση τυχόν αντιφάσεων), και, σε τελευταία ανάλυση, από τη γονιμότητα ή όχι του επιστημονικού διαλόγου που θα ανοίξουν (και, παρότι μπορεί ο Φουκό να ξεκίνησε αυτό τον προβληματισμό ως κάποιου είδους αστείο, ως άσκηση των γνωσιολογικών του δεξιοτήτων, αποδείχτηκε, στο πέρασμα των χρόνων, ότι αυτός ο διάλογος εντέλει άνοιξε).

Συνοπτικά λοιπόν, οι βασικές αρχές που (πρέπει να) πληρούν οι ετεροτοπίες σύμφωνα με τον Φουκό είναι οι ακόλουθες:

1. «Πρώτη αρχή, είναι ότι κατά πάσα πιθανότητα δεν υπάρχει ούτε ένας πολιτισμός στον κόσμο που να μην συγκροτεί ετεροτοπίες».

Κάτω από αυτή τη γενική αρχή ο Φουκό ταξινομεί δύο μορφές ετεροτοπιών: κατά πρώτον, αυτές που ονομάζει *ετεροτοπίες κρίσης* και αποτελούν τόπους προνομιακούς ή ιερούς ή απαγορευμένους, οι οποίοι απαντούν κυρίως στις πρωτόγονες κοινωνίες και προορίζονται για άτομα που βρίσκονται σε κατάσταση κρίσης (εφήβους, γυναίκες κατά την εμμηνόπαυση ή τη λοχεία, ηλικιωμένους κτλ.), χώρους των οποίων κατάλοιπα βρίσκουμε στις νεότερες δυτικές κοινωνίες (όπως στο κολέγιο του 19ου αιώνα ή στη στρατιωτική θητεία, όπου υπήρχαν οι πρώτες εκδηλώσεις της ανδρικής σεξουαλικότητας, οι οποίες «έπρεπε να λάβουν χώρα κάπου “αλλού” εκτός της οικογένειας», ή ακόμα, μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, στα γαμήλια ταξίδια, που, επειδή «η διακόρευση της νεαρής κόρης δεν μπορούσε [παρά] να συντελεστεί “πουθενά”,

³⁴ Όσο και αν ο Φουκό δεν ήταν γεωγράφος, συμπεριφέρεται εδώ τουλάχιστον ως επιστημολόγος της γεωγραφίας, ή μάλλον ενός «κλάδου» της, της «χωρογραφίας» —μιας και εισάγει, εκτός από τη μελέτη πραγματικών χώρων, με τους οποίους ασχολείται η γεωγραφία, και φανταστικούς ή βιωματικούς χώρους—, η οποία μπορεί να υποστηρίξει κανείς, μέσα στο πνεύμα του σκωπτικού του λόγου, ότι περιλαμβάνει την «ετεροτοπολογία» του.

[...] το τρένο ή το ξενοδοχείο του γαμήλιου ταξιδιού αποτελούσε ακριβώς τον τόπο αυτού του πουθενά»).

Κατά δεύτερον, σύμφωνα με τον Φουκό υπάρχουν οι ετεροτοπίες της παρέκκλισης, που χαρακτηρίζουν περισσότερο από ό,τι οι ετεροτοπίες της κρίσης τη σύγχρονη εποχή, «αυτές όπου τοποθετούνται τα άτομα των οποίων η συμπεριφορά είναι παρεκκλίνουσα σε σχέση με τον μέσο όρο ή τον απαιτούμενο Κανόνα» (για παράδειγμα, τα αναρρωτήρια, οι ψυχιατρικές κλινικές, οι φυλακές ή οι οίκοι ευγηρίας — τους οποίους ο Φουκό τοποθετεί κάπου ανάμεσα στις ετεροτοπίες της κρίσης και τις ετεροτοπίες της παρέκκλισης, καθώς τα γηρατειά στην κοινωνία μας συνιστούν κρίση αλλά και παρέκκλιση).

Μέσα από αυτή την «αρχή», και την ανάδυση των συγκεκριμένων ετεροτοπιών, ο προβολέας πέφτει σε χωροθεσίες της επικράτειας του κανονικού, κάποιες από τις οποίες βρίσκονται μάλιστα στον πυρήνα της κρατικής εξουσίας (στους στρατώνες για παράδειγμα, εκεί που οι νόρμες της δύναμης —ο μιλιταρισμός, ο εθνικισμός, ο σεξισμός— συγκροτούνται), στον οποίων τις χωροχρονικές παρυφές (σε κάποια σκιερή άκρη τους) συντελούνται σχέσεις που *αμφισβητούν και αντιστρέφουν* το κυρίαρχο παράδειγμα της αρρενωπής ετεροκανονικότητας που οι χώροι αυτοί ευαγγελίζονται και διαμορφώνουν.

Σ' αυτού του είδους τις ετεροτοπίες (και ιδιαίτερα σε χώρους όπως οι στρατώνες, τα κολέγια αρρένων του 19ου αιώνα, οι φυλακές) φαίνεται ολοκάθαρα και η εγγύτητα του κανονικού και του μη κανονικού. Το «μη κανονικό», όσο και αν εξοβελίζεται, γκετοποιείται, εξορίζεται, βρίσκει τρόπους να αναδύεται ακόμα και μέσα στην καρδιά του κανονικού.

2. «Η δεύτερη αρχή της περιγραφής των ετεροτοπιών είναι ότι, κατά τη διάρκεια της ιστορίας της, μια κοινωνία μπορεί να θέσει σε λειτουργία με τρόπο πολύ διαφορετικό μια ετεροτοπία που υπάρχει και που δεν έπαψε να υπάρχει».

Εδώ ο Φουκό, ως ιστορικός και ιστοριογράφος διαφόρων θεσμών της κλασικής εποχής της Δυτικής Ευρώπης, και συγκεκριμένα της Γαλλίας, πραγματεύεται τη χωροθεσία των νεκροταφείων στις δυτικές πόλεις του 18ου και του 19ου αιώνα. Εντοπίζει ότι μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα τα νεκροταφεία βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης και δίπλα στην εκκλησία, περιλαμβάνοντας ατομικούς τάφους επιφανών προσώπων και μαζικούς τάφους του «πόπολου» (όπως, για παράδειγμα, το νεκροταφείο των Saints-Innocents στο κέντρο του Παρισιού, που φιλοξενούσε μαζικούς τάφους στο έδαφός του και τοξοστοιχίες γεμισμένες με οστά νεκρών σε δημόσια θέα στην περιφέρειά του, αποτελώντας ταυτόχρονα χώρο περιπάτου, αγοράς, περιπλάνησης ζώων που έβρισκαν εκεί την τροφή τους, μαζικών εκταφών κτλ.³⁵).

Στα τέλη του 18ου αιώνα τα νεκροταφεία μεταφέρονται στις παρυφές της πόλης, όπου κάθε οικογένεια διαθέτει πλέον τη δεύτερη «σκοτεινή κατοικία της». Πλέον ο θάνατος γίνεται περισσότερο ατομική και οικογενειακή υπόθεση και το νεκροταφείο

---

³⁵ Harding, 2002.

ένας χώρος ιερός, περικλειστος και τακτοποιημένος. Η χωρική μετατόπιση αυτής της ετεροτοπίας συνδέεται ιστορικά με την υπερσυσσώρευση των νεκρών και την άνοδο της αστικής τάξης, την εγκαθίδρυση της βιοπολιτικής της δημόσιας υγιεινής, καθώς και με το γεγονός ότι, όπως υποστηρίζει ο Φουκό, ακριβώς επειδή την εποχή εκείνη ο πολιτισμός άρχισε να γίνεται «άθεος», προσανατολίστηκε, εξαιτίας μιας αυξημένης υπαρξιακής «ανασφάλειας» των ανθρώπων, στη λατρεία των νεκρών.

Εισάγεται λοιπόν μια ιερότητα, η οποία, όπως συνήθως ιστορικά συμβαίνει με την εγκαθίδρυση του ιερού, συμβαδίζει με τη θέσμιση μιας κανονικότητας, που με τη σειρά της εξοβελίζει (έστω και με τη μορφή του σεβασμού και της λατρείας) ό,τι θεωρεί ότι την απειλεί. Έτσι τα νεκροταφεία, από χώρος οικείος μέσα στην πόλη, εκτοπίζονται στην περιφέρειά της.

3. «Τρίτη αρχή. Η ετεροτοπία έχει την ικανότητα να συμπαραθέτει σε έναν μόνο πραγματικό τόπο περισσότερους χώρους, περισσότερες χωροθεσίες, οι οποίες είναι μεταξύ τους ασύμβατες».

Εδώ ο Φουκό, μέσα από το παράδειγμα του θεάτρου, του κινηματογράφου και του περσικού κήπου, μιλάει περισσότερο για τους συμβολικούς χώρους και τους χώρους της αναπαράστασης, που, μολονότι υλικόι χώροι, έχουν την ικανότητα να δημιουργούν ψευδαισθήσεις (το θέατρο ή ο κινηματογράφος) ή, μέσα από ισχυρούς συμβολισμούς του κόσμου (όπως ο περσικός κήπος), μεταθέσεις.

Οι ετεροτοπίες είναι λοιπόν σύνθετοι χώροι, με πολλαπλά επίπεδα ανάγνωσης, που έχουν την ιδιότητα να διαφεύγουν συνεχώς από μονοσήμαντες χωρικές σχέσεις.

4. «Τέταρτη αρχή. Οι ετεροτοπίες συνδέονται, ως επί το πλείστον, με χρονικές αποτμήσεις, δηλαδή διανοίγονται προς αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί, για λόγους απλής συμμετρίας, ετεροχρονίες».

Η δύναμη των ετεροτοπιών να δημιουργούν αναταράξεις δεν αφήνει ανεπηρέαστο τον χρόνο. Εδώ ο Φουκό φέρνει παραδείγματα ετεροτοπιών που έχουν την ικανότητα να συμπυκνώνουν, να συσσωρεύουν ή να επιβραδύνουν τον χρόνο. Μιλάει και πάλι για το νεκροταφείο, αλλά αυτή τη φορά όχι ως προς τις ιστορικές μεταλλαγές του, αλλά ως προς την εγγενή ιδιότητά του να συνδιαλέγεται με την αιωνιότητα μέσω της απλής χωρικής σήμανσης μιας ζωής που υπήρξε. Γίνεται έτσι ο τάφος το μνήμα, η διαρκής δημόσια υπενθύμιση του έσχατου ορίου των ανθρώπων. Και λίγη σημασία έχει η υλικότητά του, τι κρύβει κάτω από το όνομα που αναγράφεται, όσο η αιώνια και ανώνυμη συμβολική δύναμή του.

Αλλά, αν το νεκροταφείο καταφέρνει μέσα από την ετεροτοπική του χωρικότητα να αποτυπώνει την ετεροχρονία της αιωνιότητας, τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες φέρνουν στον παρόντα χρόνο την ετεροχρονία ενός συσσωρευμένου παρελθόντος. Και εδώ ο Φουκό του 1967 μελετά και πάλι ιστορικά αυτά τα ιδρύματα, παρατηρώντας τη μετεξέλιξή τους, κατά τον 19ο αιώνα, από επιλεκτικές συλλογές του ιδιοκτήτη τους σε σωρευτικά αρχεία των πάντων. Στις μέρες μας, η επιλεκτικότητα της μουσειακής

έκθεσης θα επιστρέψει, αυτή τη φορά όμως μέσα από μια αυξημένη θεματική κατάτμηση και θεματικούς συνδυασμούς που φέρουν έντονη την υπογραφή του επιμελητή, καθιστώντας έτσι τα σύγχρονα μουσεία περισσότερο ετεροτοπικά, αφού μπορούν να συμπαράθεσουν ετερόκλητες χρονικότητες και να δημιουργήσουν απρόσμενες ετεροχρονίες.

Εκτός όμως από τις ετεροτοπίες της συσσώρευσης του παρελθόντος και του μέλλοντος χρόνου, υπάρχουν και οι ετεροτοπίες της γιορτής (τα τσίρκα, τα πανηγύρια), που σταματάνε τον χρόνο σε ένα διαρκές, έντονα βιωμένο παρόν, μέσα από την απέκδυση του εαυτού και την ταύτιση με το ετερόκλητο, το εξωτικό, το παράξενο, το τερατώδες. Μέσα από κυκλικές αρχιτεκτονικές κυλινδρικών τσίρκων, γύρων του θανάτου, ζώων που γυρίζουν αέναα μέσα στο κλουβί τους, προσπαθούν να κρατήσουν τον χρόνο σε μια ατελείωτη παροντική σπείρα, επιμηκύνοντας την εμπειρία.

Και πλάι σε όλες αυτές τις ετεροτοπίες ο Φουκό τοποθετεί τα πολυνησιακά «χωριά διακοπών» για Ευρωπαίους, τόπους που θα πολλαπλασιαστούν τον καιρό της παγκοσμιοποίησης, της εποχής που η γη μικραίνει για να προσφέρει μιμητικές εμπειρίες στην καπιταλιστική Δύση, η οποία, εξαντλημένη από την υπερεργασία της, καταναλώνει ομοιώματα άλλων πολιτισμών, μεταφερόμενη για μερικές μέρες από το κρύο του ευρωπαϊκού Βορρά στη ραστώνη του τροπικού καλοκαιριού.

5. «Πέμπτη αρχή. Οι ετεροτοπίες προϋποθέτουν πάντα ένα σύστημα διάνοιξης και περίκλεισης που τις απομονώνει και συγχρόνως τις καθιστά διαπερατές».

Κομβικό σημείο στις ετεροτοπίες, απομεινάρι και διαρκής υπενθύμιση της χωρικής τους υλικότητας ως νησίδων μέσα στο αρχιπέλαγος της κανονικότητας, από το οποίο μοιάζουν να μην μπορούν να απαλλαγούν, είναι το σύστημα διάνοιξης και περίκλεισής τους. Ο Φουκό φέρνει ως παράδειγμα τους στρατώνες και τις φυλακές, όπου ο εγκλεισμός είναι εξαναγκαστικός. Υπάρχουν ετεροτοπίες όπου ο εγκλεισμός είναι σταδιακός και υπό προϋποθέσεις, όπως οι τελετές εξαγνισμού, και άλλες όπου η είσοδος αποτελεί ενός τύπου εγκλωβισμό (όπως τα δωμάτια των ξένων στις νοτιοαμερικάνικες φάρμες, όπου η είσοδος είναι εντελώς ελεύθερη αλλά η επικοινωνία με τα άλλα δωμάτια του σπιτιού αδύνατη).

Όμως το σύστημα διάνοιξης και περίκλεισης είναι επίσης κομβικό όχι μόνο ως προς την υλικότητα των ετεροτοπιών, αλλά και ως προς την υποκειμενοποίηση των εξαναγκασμένων σε έγκλειση ή των αυτοεγκλωβισμένων μέσα σ' αυτές. Από την ερμητικότητα ή όχι αυτού του συστήματος διάνοιξης/περίκλεισης θα εξαρτηθεί όχι μόνο ο χαρακτήρας της ετεροτοπίας (θα πρόκειται για καταφύγιο ή για φυλακή;), αλλά συχνά και ο χαρακτήρας της ταυτότητας όσων γίνονται υποκείμενα μέσα σε ετεροτοπικά πλαίσια: εισέρχονται σε ένα πεδίο αυτόβουλης κανονικότητας ή αδυνατούν να εξέλθουν από ένα πεδίο μιας πρόσκαιρα προστατευμένης μη κανονικότητας;

6. «Τέλος, το τελευταίο χαρακτηριστικό των ετεροτοπιών είναι ότι έχουν, σε σχέση με τον υπόλοιπο χώρο, κάποια λειτουργία [...] [που] ξετυλίγεται ανάμεσα σε δύο ακραίους πόλους. Είτε αναλαμβάνουν να δημιουργήσουν έναν

χώρο ψευδαίσθησης που καταδεικνύει ως ακόμη πιο ψευδαισθητικό ολόκληρο τον πραγματικό χώρο [...] Είτε πάλι, αντιθέτως, δημιουργούν έναν άλλο χώρο [...] τόσο τέλει [...] όσο ο δικός μας είναι αποδιοργανωμένος».

Εδώ ο Φουκό φέρνει ως παράδειγμα από τη μία πλευρά τους οίκους ανοχής και από την άλλη κάποιες τέλεια ρυθμισμένες ιησουιτικές αποικίες στην Παραγουάη. Αυτού του τύπου οι ετεροτοπίες έχουν την ικανότητα να αντιστρέφουν, είτε με την ψευδαισθητική τους δύναμη είτε με την τέλεια ρυθμισμένη οργάνωσή τους, τις σχέσεις των πραγματικών χώρων.

Παρόμοιο ρόλο στις μέρες μας παίζουν οι εικονικοί χώροι του διαδικτύου ή τα ριάλιτι σόου της τηλεόρασης, των οποίων η οργάνωση προσομοιάζει πολύ με αυτή των πραγματικών χώρων της καθημερινότητας. Και, ενώ τα τηλεοπτικά ριάλιτι αποτελούν χωροχρονικές αποτμήσεις με πολύ συγκεκριμένα όρια και σχεσιακές εντάσεις, που ελέγχονται από την κεντρική βούληση των οργανωτών τους, ο διαδικτυακός χώρος αποτελεί έναν παράλληλο με τη ζωή στην πλήρη υλικότητά της χώρο, όπου οι σχέσεις μπορεί να είναι μεν φτωχότερες ως προς το εύρος των δυνατοτήτων τους, μια και απουσιάζει το κύριο κομμάτι της σχεσιακής υλικότητας (το σώμα) και γι' αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό ψευδαισθητικές, είναι όμως αυτόβουλες και εξελίσσονται στον πραγματικό κοινωνικό χρόνο.

IV. Μια επιστημολογική αποτίμηση της έννοιας της «ετεροτοπίας»

Επιχειρώντας μια γενική αποτίμηση της επιστημολογικής χρησιμότητας της έννοιας της ετεροτοπίας στα πενήντα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από τη θεωρητική της γέννηση, θα παρατηρήσουμε ότι η πιο συνηθισμένη κριτική που γίνεται είναι ότι είναι μια έννοια θολή, αμφίροπη, ασαφής, πολύ γενική. Από την άλλη μεριά, έχει αποτελέσει το έναυσμα για πλήθος μελετών σε σχέση με τον θεωρητικό της προσανατολισμό και τη θεωρητική της αξία και πολύ περισσότερων σε σχέση με την εφαρμογή της σε πλήθος χώρων.

Αυτά τα δύο γεγονότα (η ευρεία κριτική από τη μία και το γεγονός ότι έχει αποτελέσει εφιαλτήριο ευρείας θεωρητικής παραγωγής από την άλλη) εκ πρώτης όψεως μοιάζουν αντιφατικά, όμως, από γνωσιολογική άποψη, δεν είναι. Αν μελετήσει κανείς τις βασικές αρχές της επιστημολογικής σκέψης όπως διατυπώθηκαν από τη γαλλική επιστημολογική παράδοση (κατεξοχήν από τον Bachelard³⁶ και τον Canguilhem), θα διαπιστώσει ότι, σε όλες αυτές επιστημολογικές θεωρήσεις, με διαφοροποιημένες αλλά παρεμφερείς εννοιολογήσεις, υπάρχει πάντα η έννοια του «επιστημολογικού εμποδίου», των εννοιολογήσεων δηλαδή, κατά την ανάπτυξη των επιστημών, που (εκ των υστέρων αποδεικνύεται ότι) αποτελούν τροχοπέδη στην ανάπτυξη της επιστήμης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Canguilhem³⁷, η επίδραση ενός νευτώνειου «μηχανικι-

³⁶ Για την έννοια του «επιστημολογικού εμποδίου», βλ. Bachelard, 1967.

³⁷ Canguilhem, 1965.

σμού» στις βιοϊατρικές επιστήμες κατά τον 18ο αιώνα στάθηκε τροχοπέδη στην ανάπτυξή τους. Αντίθετα, η θολή, «αγνωστικιστική» και ως έναν βαθμό «ταυτολογική» έννοια μιας «βιταλιστικής» κινούσας δύναμης στους ζωντανούς οργανισμούς απελευθέρωσε τη βιολογική επιστημονική σκέψη τον 19ο αιώνα. Έτσι, η γενικότητα μιας έννοιας δεν αποτελεί κατ' ανάγκη γνωσιολογικό μειονέκτημα. Αντίθετα, μπορεί να ορίζει ένα ευρύ πεδίο έρευνας. Εναπόκειται στη συνέχεια στη ματιά και στην εργασία των ερευνητών και των ερευνητριών να φέρουν στο φως σχέσεις που ήταν κρυμμένες μόλις κάτω από την επιφάνεια του «αυτονόητου» και του «κανονικού». Και ο Φουκό μάς έδειξε ότι το γνωσιολογικό και επιστημονικό πεδίο έρευνας, όταν εξετάζει κριτικά τα επιστημολογικά δεδομένα ενός πολιτισμού, μπορεί να αποκαλύψει νέες ιστορικές αλήθειες (όπως, για παράδειγμα τη γενεαλογία του σύγχρονου ψυχιατρικού λόγου για την τρέλα ή τη γενεαλογία της γέννησης της φυλακής).

Έτσι λοιπόν, με τον ορισμό της ετεροτοπίας, ο Φουκό στέκεται απλώς έξω από τον «κανόνα», διερευνώντας, όπως πάντα, τη διαφορά. Και, από εκεί που βρίσκεται, αυτό που βλέπει και καταγράφει είναι ένας πλούτος σχέσεων θετικών και αρνητικών — αντιστροφές, μεταθέσεις, αμφισβητήσεις, μεταλλαγές: κανονικότητες που γεννούν μη κανονικότητες, αλλά και μη κανονικότητες που διαπερνούν τα στεγανά του «μέσα» και του «έξω», αμφισβητώντας, έστω σε κάποιες μικρές χρονικές αποτμήσεις της ιστορίας, κυρίαρχες σχέσεις και πρακτικές. Εκεί ακριβώς βρίσκεται η πρακτική ορμή και η θεωρητική λάμψη των ετεροτοπιών: στο ευρύ πεδίο των δυνατοτήτων που διανοίγουν.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεν, Π. (2011), *Φουκώ: Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*, μτφρ. Γ. Καράμπελας, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» (α' γαλλ. έκδ. 2008)
- Σταυρίδης, Σ. (2006), «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες. Ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας», περ. *Ουτοπία*, τχ. 72, σ. 145-158
- Bachelard, G. (1961), *La Poétique de l'espace*, Παρίσι: PUF (α' έκδ. 1957)
- Bachelard, G. (1967), *La Formation de l'esprit scientifique*, Παρίσι: PUF (α' έκδ. 1938)
- Bachelard, G. (1975), *Les Intuitions atomistiques (Essai de classification)*, Παρίσι: Vrin (α' έκδ. 1933).
- Borges, J. L. (1975), *Other Inquisitions 1937-1952*, μτφρ. R. Simms, Texas: University of Texas Press
- Canguilhem, G. (1965), *La Connaissance de la vie*, Παρίσι: Vrin (α' έκδ. 1952)
- Defert, D. / Ewald, F. (επιμ.) (1994), *Michel Foucault, Dits et écrits, 1954-1988*, τόμ. I-IV, Παρίσι: Gallimard
- Dreyfus, H. / Rabinow, P. (1982), «The subject and power», *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο: The University of Chicago Press, σ. 208-226
- Foucault, M. (1966), *Les Mots et les choses*, Παρίσι: Gallimard, 1966
- Foucault, M. (1972), *L'Histoire de la folie à l'âge classique*, Παρίσι: Gallimard (α' έκδ. ως *Folie et déraison*, Παρίσι: Plon, 1961)
- Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir*, Παρίσι: Gallimard
- Foucault, M. (1987), *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα: Εξάντας (α' γαλλ. έκδ. 1969)
- Foucault, M. (2012), *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα (Πλέθρον)
- Harding, V. (2002), *The Dead and the Living in Paris and London, 1500-1670*, Cambridge: Cambridge University Press